

Іван Іващенко

Віталій Терлецький

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2020-26-1-13>

УДК 1(091)

Іван Іващенко, Віталій Терлецький

Значливість перекладу для філософської освіти (на прикладі українського перекладу «Критики чистого розуму» Імануеля Канта)

У статті розглянуто український переклад «Критики чистого розуму» (1781/87) Імануеля Канта. Ми намагалися відповісти на запитання, чи український читач, мотивований розуміти аргументацію Канта, але не володіє німецькою, зміг би його зрозуміти, послуговуючись лише наявним нині українським перекладом цього тексту. Після перевірки адекватності послідовності перекладу термінології та правильності тлумачення вкрай складного синтаксису, яким послуговувався Кант, ми дійшли до висновку, що Кантову аргументацію зрозуміти неможливо, якщо читати лише наявний український переклад цього тексту. Зазначено, що неусувною умовою успішності фахового перекладу є домовленість професійної спільноти щодо того, як ми перекладаємо певні терміни певного автора, щоби під час обговорень не виникало термінологічної плутанини, коли на позначення того самого терміна оригіналу використовують різні слова в мові реценції оригіналу. Переклад завжди є інтерпретацією, а отже, читач має інтерпретувати інтерпретацію, тому завдання максимум для перекладача – за можливістю зберегти багатошаровість оригіналу, хоча досягнути властивої оригіналу сенсової багатошаровості повністю, ясна річ, неможливо. Наголошено, що перекладачем класичного філософського тексту має бути дослідник, який своїми публікаціями та дослідженнями довів свою обізнаність як із текстом, який перекладає, так і з традицією, до якої цей текст належить. Усі ці умови не

було належно дотримано у тому випадку перекладу зазначеної праці Канта. Через низку непослідовностей у наявному українському перекладі «Критики чистого розуму», змістові помилки в тлумаченні синтаксису, а подеколи навіть лексики Канта читач не зможе зрозуміти ключові Кантові терміни.

Ключові слова: переклад, термінологія, тлумачення, аргументація, Імануель Кант, «Критика чистого розуму», філософська освіта.

Осердям будь-якої гуманітарної освіти є робота студентів із текстом. Те саме стосується і дослідницької діяльності гуманітарія, яка зосереджена на текстах. Філософську ж освіту годі уявити без поглибленої роботи з текстами: як класиків філософії, так і сучасних досліджень. Професійний філософ, звісно, має читати тексти винятково мовою оригіналу, надто коли йдеться про класику. Проте цього не можна вимагати від студентів, які лише опановують професію. У цьому випадку ключову роль у філософській освіті відіграє переклад. Хоча роль перекладу, певна річ, не обмежується освітою. Переклади філософської класики потрібні також для того, щоби як студенти, так і дослідники мали можливість своєю мовою обговорювати того чи іншого автора. А це передбачає *домовленість* професійної спільноти щодо того, як ми перекладаємо певні терміни певного автора, щоби під час обговорень не виникало термінологічної плутанини, коли на позначення того самого терміна оригіналу використовують різні слова в мові рецепції оригіналу.

Переклад, звісно, завжди є інтерпретацією, а отже, читач має інтерпретувати інтерпретацію, тому завдання максимум для перекладача – за можливістю зберегти багатозаровість оригіналу, хоча досягнути властивої оригіналу багатозаровості повністю, ясна річ, неможливо. На що передусім має зважати перекладач нехудожнього (наукового чи філософського) тексту? Він має насамперед брати до уваги термінологію, тобто поняття, що мають сталі й незмінні значення в усьому тексті. Переклад термінів не можна змінювати й використовувати натомість синоніми, інакше неминучою є втрата думки автора й руйнування структури аргументації, що унеможливує розуміння перекладеного тексту читачем, який не володіє мовою оригіналу й не має можливості зіставити з ним переклад.

Окрім термінів, дуже часто термінологічне забарвлення мають синтаксичні конструкції, від правильного перекладу яких залежить розуміння думки автора. Вкрай важливо правильно пов'язати суб'єкта головного речення з його займенниковим скороченням в підрядних, надто коли в головному реченні маємо справу з кількома іменниками однакового граматичного роду (за умови, якщо в мові оригіналу існує граматичний рід), а отже, треба з'ясовувати якого з них стосується займенникове скорочення в підрядному. Ці всі нюанси й, на перший погляд, дрібниці насправді визначають *ціле* тексту.

Важлива також фігура перекладача класичного філософського тексту, який має відповідати певним вимогам. Передусім це має бути дослідник, який своїми публікаціями та дослідженнями довів свою обізнаність як із текстом, який перекладає, так і з традицією, до якої цей текст належить. Приміром, найавторитетніші переклади «Критики чистого розуму» Імануеля Канта англійською мовою робили відомі в англослов'янському світі кантознавці: Норман Кемп Сміт, а також Пол Гаєр і Алан Вуд (у співавторстві) [Kant 1998a]. Важливим є також процес професійної комунікації перекладача з фаховою спільнотою, яка потім послуговаватиметься перекладом. Перекладач має наводити аргументи на користь своїх рішень, переконуючи в такий спосіб професійну спільноту, а отже, легітимуючи свої рішення. Це можуть бути або публікації в часописах, або дискусії на публічних майданчиках. В Україні, приміром, такий майданчик існує – «Лабораторія наукового перекладу», у рамках якої періодично відбуваються обговорення ще не опублікованих перекладів.

В Україні важливість перекладу філософської класики надто велика, адже українською мовою її почали перекладати лише після здобуття нашою країною незалежності. З відомих причин гуманітарну й філософську класику не перекладали українською за советських часів. Втім, ситуація склалась таким чином, що більшість перекладів філософської класики, які маємо на сьогодні, зроблено не професійними філософами, а переважно професійними філологами.

На прикладі поки що єдиного українського перекладу «Критики чистого розуму»¹ – базового для філософської освіти та філософської традиції тексту – ми спробуємо відповісти на таке запитання: *чи може мотивований читач українського перекладу, який хоче зрозуміти філософію Канта, але не володіє німецькою мовою, використовувати цей переклад й зрозуміти на його основі Кантову теоретичну філософію?* Наша відповідь складається з двох частин: термінологічної, де ми покажемо, чи дотримано в перекладі незмінність і тяглість Кантової термінології, і синтаксичної, де ми з'ясуємо, чи враховано термінологічні особливості Кантової синтаксису. Наше зіставлення спирається на те саме німецьке видання «Критики чистого розуму», з якого зроблено переклад [Kant 1998]. Проте варто зазначити, що українською мовою перекладено лише друге видання «Критики чистого розуму», яке вийшло друком у 1787 році, у якому Кант повністю змінив кілька частин свого тексту. Це насамперед стосується дедукції категорій, яка у виданні 1781 року мала геть інший вигляд. В українському перекладі ніде не обґрунтовано й не

¹ Про проблеми українського перекладу «Критики чистого розуму» вже писав Юрій Федорченко. Див. [Федорченко 2009: 230–249]. Втім, мета його статті – увиразнити систематичний контекст перекладу «Критики».

пояснено, чому знехтувано перше видання «Критики», переклад якого необхідний для будь-якого академічного видання цього твору та його перекладу. Отже, «Критику чистого розуму» українською мовою перекладено не повністю.

Але перш ніж перейти до змістових моментів, усе-таки варто зважити на дещо ширший контекст порушеної тут проблеми. Класичні тексти – а «Критика чистого розуму» Канта, безперечно, і є таким твором – мають бути і перекладені та видані на солідному професійному рівні. Саме рівень видання цих текстів у певній культурі по-своєму засвідчує ставлення до них цієї культури. Оскільки у вітчизняній традиції книговидавання творів класики ще досі мало зважають на таку особливість, варто на цьому зупинитися дещо докладніше.

Класичні твори філософії – це не лише якісний український переклад, це також відповідне опрацювання і подання читачеві думок автора в усій їхній оригінальності, розмаїтості й складності. Тому крім перекладу такі видання неодмінно мають містити ще багато чого. Насамперед тут має бути фахова *вступна стаття* (або післямова), з якої читач зможе дізнатися про перекладений твір, історію його виникнення, його структуру, його специфіку в контексті певної традиції і, звісно, про його впливовість та значливість для наступного розвитку думки. Іншим необхідним елементом наукового видання є наявність низки *показників*, щонайменше двох – іменного і предметного, а при потребі також інших, наприклад, географічних назв або цитованих місць. Цей елемент не лише суттєво полегшує розуміння твору, а й постає умовою можливості для того, що перекладений текст буде запроваджено в ужиток нашої інтелектуальної традиції, стане предметом спеціальних досліджень як серед студентів, так і в середовищі фахівців. Ще одним вагомим складником видання мусять бути *коментарі й примітки* до відповідних місць в тексті твору, який за визначенням не є простим і загальнозрозумілим. Їхній обсяг і функціональне призначення можуть бути різними – пояснити поняття, розтлумачити перекладацьке рішення, висвітлити певний хід думки автора, навести можливе джерело відповідної ідеї, вказати на певні історичні реалії тощо. Втім, головне завдання цього складника наукового апарату полягає в тому, щоб наблизити до нас, тих, хто живе тут і зараз, той класичний текст минулого і посприяти його якомога ліпшому і глибшому розумінню. Нарешті, годі казати, що над перекладом класичного тексту філософії має також працювати науковий редактор.

Комусь може здатися, що вище наведена особливість видання класичних текстів з філософії є якимось ідеалом, до якого, звісно, варто прагнути, але досягти який за теперішніх умов (і не лише фінансових), принаймні, вкрай важко. А проте це не так! Ідеться не про ідеал, а про норму, що віддавна стала звичною у фаховому середовищі провідних за-

хідних країн. Досить лише поглянути, як перекладають і видаються сьогодні твори класиків філософії в англійських країнах, в Італії, у Франції та Німеччині, щоби пересвідчитися в тому, що така норма є чимось само собою зрозумілим не лише для видавців і видавництва, а передусім для самих перекладачів, котрі, певна річ, ніколи не візьмуться за справу, бодай трохи відчуваючи в собі неналежний рівень компетентності. З прикрістю доводиться констатувати той факт, що не лише в перекладі й виданні Кантової «Критики», а в переважній більшості всіх перекладених на сьогодні українською мовою творів класики (не лише філософії) згадану особливість наукового видання свідомо чи несвідомо знехтувано. І якщо перший неодмінний елемент видання, тобто вступна стаття (післямова), вряди-годи супроводжує українські переклади творів класики (і «Критика» Канта тут не становить виняток), то всіх інших складників наукового видання здебільшого просто немає.

Переклад і видання творів Канта має ще й іншу специфіку, яку не можна не враховувати, якщо йдеться про наукове, фахове публікування текстів цього філософа. Приблизно починаючи з останньої чверті XIX ст. завдяки зусиллям таких дослідників, як Ерих Адікес, Еміль Арнольдт, Бено Ердман, Ганс Файгінгер, Фридрих Паульсен, Рудольф Райке, Артур Варда, Карл Форлендер та деяких інших, у традиційній історії філософії сформувався цілий окремий напрям, що спеціально займався вивченням і дослідженням усього доробку Канта. При цьому йшлося не так про звичайне історико-філософське трактування творів Канта як одного з чільних мислителів минулого, як про докладний, ретельний, якомога ґрунтовніший аналіз творчості філософа: починаючи від документально засвідчених фактів його біографії і аж до реконструкцій самого проекту трансцендентальної філософії, включаючи різні передісторії, впливи та еволюції. Увесь такий напрям дістав назву «кантознавство» або «дослідження Кантової філософії» (Kant-Forschung), і на сьогоднішній день у світі існує чимало дослідників, які продовжують активно досліджувати й інтерпретувати творчість німецького мислителя.

Майже одночасно із зародженням кантознавства, за особистої ініціативи Вільгельма Дильтея, у 1900 році було започатковано видання творів Імануеля Канта під егідою Королівської Пруської академії наук. Саме це видання, яке серед фахівців коротко позначається як «академічне видання» (Akademie-Ausgabe), є єдиним повним виданням творів філософа і водночас еталонним виданням для цитувань. Незважаючи на нарікання з приводу негомогенності принципів видання текстів Канта в кожному конкретному випадку, все ж слід визнати той факт, що вся решта видань творів Канта поступаються за науковою релевантністю публікації академічного видання, хоча при перекладі на інші мови має бути врахований увесь корпус текстів відповідного твору.

Публікація творів Канта в рамках академічного видання активізувала ще й інший напрям дослідження Кантового доробку, який, власне, існував і раніше, однак був радше периферійним явищем. Ідеться про дослідження Кантових текстів саме як *текстів*, тобто про текстологічний вимір його філософії, що і відбито в його назві як «філологія Кантових текстів» (Kant-Philologie). Звісно, коли ідеться про публікацію вже колись опублікованих творів, надто за життя філософа, то справа дещо полегшується, адже філологічні втручання в ці тексти мінімальні (наближення до сучасного правопису і дещо модифікована пунктуація). Але коли на порядку денному стоїть перша публікація написаного Кантом (а такою і є переважна більшість в академічному виданні!), то, певна річ, без філології тут не зробити жодного кроку. А втім, філологічна складова чи радше філологічний вишкіл і досвід не є чимось антикварним і малокорисним тут і зараз. Без нього годі рушити з місця при перекладі Кантових творів іншими мовами, включно з українською. Кантова німецька мова – це не сучасна німецька мова, в тому сенсі, що специфічний синтаксис і своєрідний слововжиток, що вирізняють його тексти, не практикований у сучасній німецькій мові. Але найголовніше полягає в тому, що без належної текстуально-філологічної настанови іноді просто годі реконструювати й проінтерпретувати певні аргументи філософа, оскільки залежно від того, якому варіанту читання ми віддаємо перевагу, залежить наше тлумачення і розуміння думки філософа. На одному лише прикладі нижче ми проілюструємо цю тезу про вагомність філологічної складової при перекладі і, головню, при інтерпретації Кантової думки.

Авжеж, ні кантознавство, ні філологія Кантових текстів не потрібні тому, хто вирішив усе своє життя присвятити Платоновому «Парменіду» або впливові єврейської мудрості на середньовічну схоластику, або естетиці постмодернізму. Однак обидва вони просто неодмінні для того, хто наважується на переклад Кантових творів на свою рідну мову. Адже перше забезпечує так потрібну компетентність у справі відтворення Кантової думки засобами своєї мови. Особливо це стосується тих непоодиноких випадків, де різночитання зумовлює тлумачення того, що написав філософ. Те, що Кант чітко розмежовує «трансцендентальне» і «трансцендентне», відомо кожному, хто бодай якось ознайомився з його філософією. Але водночас у його творах трапляються пасажі, де замість очікуваного «трансцендентного» стоїть «трансцендентальне» (див. с. ** цієї статті). Варіант відповіді «заплутався автор» не вельми переконливий. Тож перекладач мусить зважати на те, що вже давно пророблено в кантознавстві, а саме на специфіку Кантового слововжитку «трансцендентальне» і на його досить широкий семантичний спектр. Тим часом філологія Кантових текстів рішуче необхідна перекладачеві не лише як

певний обсяг знань чи навичок, аби виконати переклад. Коли в надруковану ще за життя філософа тексті стоїть очевидний огріх чи помилка, перекладач мусить звернутися по допомогу до інших видавців тексту, щоби з'ясувати, до яких поліпшень тексту вони вдалися. Мабуть, не варто наголошувати, що його вибір має бути не лише свідомим, а й аргументованим. І про це він просто зобов'язаний поінформувати читача свого перекладу. З огляду на той факт, що твори Канта почали видавати на наукових засадах вже в 30-х роках XIX ст. й інтенсивно продовжують це робити досі, філологічна компетенція перекладача творів Канта має бути досить ґрунтовною.

I. Термінологія Канта

1. Термінологічну частину почнемо з чистої помилки: «оскільки душа споглядає саму себе не так, як вона уявляла б себе безпосередньо й самодіяльно, а відповідно до того способу, в який вона зазнає впливу ззовні, а отже, так, як вона являється собі, а не так, як вона є» [Кант 2000: 73, тут і далі підкреслення наші].

Оригінал: «da es denn sich selbst anschaut, nicht wie es sich unmittelbar selbsttätig vorstellen würde, sondern nach der Art, wie es von innen affiziert wird, folglich wie es sich erscheint, nicht wie es ist» (KrV, B 68–69) [Kant 1998: 124]¹.

Як бачимо, в українському перекладі оригінальну конструкцію «von innen», тобто «зсередини», перекладено як «ззовні» (німецькою це було би von außen). Ця помилка, звісно, повністю змінює суть Кантової думки, що, здається, навіть не треба пояснювати.

2. Наскрізним поняттям «Критики чистого розуму» є поняття «розсуду» (der Verstand), а також чистих понять розсуду (reine Verstandesbegriffe), тобто категорій. Перекладач на позначення цих термінів обрав такі рішення: «розсудок» і «чисті розсудкові поняття». Ми не сперечатимемось про слушність такого рішення. Зрештою, головне перекладати ці терміни скрізь однаково. Що ж маємо в українському перекладі? У «Передмові» до другого видання ці терміни перекладено як «поняття чистого розуму» [Кант 2000: 31], а також як «розумові поняття» [Кант 2000: 35]. Особливо прикрим є другий випадок, адже Кант говорить там про поліпшення (Verbesserungen) у другому виданні найважливішої частини всієї «Критики» – «дедукції понять розсуду» (Deduktion der Verstandesbegriffe) (KrV, B XXXVIII) [Kant 1998: 36]. Тож в українсько-

¹ Тут і далі оригінал «Критики чистого розуму» ми спочатку цитуємо у дужках, де наводимо місце у другому виданні 1787 року згідно з класичною пагінацією, яку позначають латинською літерою В, відтак наводимо сторінку у виданні за редакцією Тимермана, з якого зроблено український переклад.

му перекладі має місце груба помилка, адже чистими поняттями розуму (*reine Vernunftbegriffe*) Кант називає трансцендентальні ідеї, а не категорії (KrV, B 378) [Kant 1998: 427]. Зрештою, і в українському перекладі «*reine Vernunftbegriffe*» перекладено саме як «чисті розумові поняття» [Кант 2000: 226], тож складається враження, що в «Передмові» до другого видання Кант говорить про дедукцію трансцендентальних ідей, а не категорій, хоча об'єктивна дедукція трансцендентальних ідей, за Кантом, неможлива (KrV, B 336) [Kant 1998: 439]. Ба більше, чисті поняття розсуду є предметом розгляду трансцендентальної аналітики, тоді як чисті поняття розуму – трансцендентальної діалектики. Отже, вже на початку українського перекладу його читач стикається з термінологічною плутаниною через непослідовність вжитку того самого терміна – ключового для Кантового проекту трансцендентальної філософії.

Це нерозрізнення в перекладі ключових термінів «*die Vernunft*» (розум) та «*der Verstand*» (розсуд) подибується неодноразово, наприклад, тоді, коли Кант, згідно з українським перекладом, пише про «найпоспільніше вживання розуму» [Кант 2000: 41], тоді як в оригіналі маємо справу з «*aus dem gemeinsten Verstandesgebrauche*» (KrV, B 5) [Kant 1998: 47], тобто «найпоспільніше вживання розсуду» (або «розсудку», як запропоновано в українському перекладі, але аж ніяк не розуму).

3. Також вражає непослідовність перекладу центрального Кантового терміна «*das/die Erkenntnis*»¹ та його множини «*die Erkenntnisse*», який здебільшого перекладено як «знання», а не як «пізнання». «Вступ» до «Критики чистого розуму» Кант починає з розрізнення чистого й емпіричного пізнання (*Von dem Unterschiede der reinen und empirischen Erkenntnis*) (KrV, B 1) [Kant 1998: 43], що в українському перекладі відтворено як «Про різницю між чистим і емпіричним знанням» [Кант 2000: 39], хоча в B 146 Кант чітко визначає пізнання: «*Zum Erkenntnis gehören nämlich zwei Stücke: erstlich der Begriff, dadurch überhaupt ein Gegenstand gedacht wird (die Kategorie), und zweitens die Anschauung, dadurch er gegeben wird*», тобто «Отож до пізнання належать два складники: по-перше, поняття, за допомоги якого предмет взагалі мислять (категорія), і, по-друге, споглядання, за допомоги якого він дається» [Kant 1998: 188]. Цікаво, що в українському перекладі тут «*Erkenntnis*» перекладено саме як пізнання [Кант 2000: 112]. Втім, це повністю заважає зрозуміти, що у «Вступі» (B 1) та в B 146 йдеться про те саме, тобто про пізнання, яке має два складники (категорію та споглядання).

4. Сплутування трансцендентного й трансцендентального:

¹ Подеколи Кант вживає цей іменник у середньому роді, тоді як в сучасній німецькій він жіночого роду – *die Erkenntnis*.

«Ми розділимо її на два відділи: у першому йтиметься про трансцендентальні поняття чистого розуму, а в другому — про його трансцендентальні та діалектичні умовиводи» [Кант 2000: 220]

Оригінал: «Wir werden sie in zwei Hauptstücke teilen, deren ersteres von den transzendenten Begriffen der reinen Vernunft, das zweite von transzendenten und dialektischen Vernunftsschlüssen derselben handeln soll» (KrV, B 366) [Kant 1998: 418].

«Трансцендентальна діалектика, отже, задовольниться з того, щоб розкрити видимість трансцендентального судження і водночас запобігати ошукуванню нею; але ніколи не зможе добитися того, щоб вона (як логічна видимість) зовсім зникла і перестала бути видимістю» [Кант 2000: 214].

Оригінал: «Die transzendente Dialektik wird also sich damit begnügen, den Schein transzendenten Urteile aufzudecken, und zugleich zu verhüten, daß er nicht betrüge; daß er aber auch (wie der logische Schein) sogar verschwinde, und ein Schein zu sein aufhöre, das kann sie niemals bewerkstelligen» (KrV, B 354) [Kant 1998: 408].

«Адже тим, що ми встановлюємо відповідну ідеї річ, Щось або дійсну сутність, зовсім ще не сказано, ніби ми хочемо розширити наше знання речей трансцендентальними поняттями» [Кант 2000: 390].

Оригінал: «Denn, daß wir ein der Idee korrespondierendes Ding, ein Etwas, oder wirkliches Wesen setzen, dadurch ist nicht gesagt, wir wollten unsere Erkenntnis der Dinge mit transzendenten Begriffen erweitern» (KrV, B 702) [Kant 1998: 734].

Як бачимо, там, де Кант пише про «трансцендентне» в українському перекладі з'являється «трансцендентальне». Кант, утім, чітко розрізняє ці поняття.

5. Геть у дивний спосіб перекладено одне з центральних понять Кантової теорії суб'єктивності «das Selbst» як «особистість», однак таке перекладацьке рішення ніде не було обґрунтовано.

«...бо інакше я мав би таку ж барвисту, різноманітну особистість (*Selbst*), як ті уявлення, що їх я маю й усвідомлюю» [Кант 2000: 106].

Оригінал: «...denn sonst würde ich so vielfärbiges und verschiedenes Selbst haben, als ich Vorstellungen habe, deren ich mir bewußt bin» (KrV, B 134) [Kant 1998: 180].

«Я, отже, усвідомлюю свою тотожну особистість з погляду розмаїття уявлень, даних мені в спогляданні, бо я називаю їх у сукупності *моїми* уявленнями, і вони витворюють *одне*» [Кант 2000: 107].

Оригінал: «Ich bin mir also des identischen Selbst bewußt, in Ansehung des Mannigfaltigen der mir in einer Anschauung gegebenen Vorstellungen, weil ich sie insgesamt *meine* Vorstellungen nenne, die *eine* ausmachen» (KrV, B 135) [Kant 1998: 180].

«Об'єкт є усвідомленням не визначальної особистості, а лише визначуваної, себто мого внутрішнього споглядання (оскільки його розмаїття може бути об'єднане відповідно до загальної умови єдності аперцепції в мисленні)» [Кант 2000: 240].

Оригінал: «Nicht das Bewußtsein des *Bestimmenden*, sondern nur des *bestimmbaren* Selbst, d.h. meiner inneren Anschauung (so fern ihr Mannigfaltiges der allgemeinen Bedingung der Einheit der Apperzeption im Denken gemäß verbunden werden kann), ist das *Objekt*» (KrV, B 407) [Кант 1998: 449].

Однак поняття «die Personalität» так само перекладено як «особистість», що в даному випадку цілком слушно, хоча в цілому заплутає навіть уважного читача (наприклад, Кант, 2000: 238; KrV, B 403 [Кант 1998: 446]).

Як не є, а «das Selbst» варто було би перекладати як «самість» – слово хоч і нековирне, проте вживане в філософській літературі, – мотивуючи такий вибір суто змістовими міркуваннями. Адже Кантові йдеться у відповідних контекстах «Критики» про виявлення певної структури в суб'єктивності, власне, ця «самість» є тим, з чим суб'єкт співвідносить себе в своїй самосвідомості. Вона є такою точкою співвідношення не лише для теоретичного, а й для практичного суб'єкта. Розрізняючи чисту й емпіричну «самість», Кант вважає останню предметом самопізнання (емпіричне Я), тоді як перша постає суто найвищим принципом чи «найвищою точкою» пізнання будь-яких предметів.

6. «Усі споглядання, як чуттєві, ґрунтуються на враженнях іззовні (auf Affektionen), а поняття, відповідно, на функції» [Кант 2000: 85].

Оригінал: «Alle Anschauungen, als sinnlich, beruhen auf Affektionen, die Begriffe also auf Funktionen» (KrV, B 93) [Кант 1998: 145].

У перекладі цього вагомому для Канта положення маємо дві істотні невідповідності стосовно оригіналу. По-перше, «die Affektionen» тут перекладено як «враження іззовні», хоча раніше дієслівна форма цього поняття (affizieren) послідовно перекладалася як «впливати» чи «зазнавати впливу» [Кант 2000: 56, 60, 69 тощо]. Але водночас як «враження» перекладено також інше поняття «der Eindruck» [Кант 2000: 76], що, зрештою є коректним, але однозначно заплутає читача стосовно Кантової термінології. По-друге, множина поняття «функція» в оригіналі чомусь стала однією в перекладі. Це тим більше дивно, позаяк усі поняття (іменники) в розглядуваному реченні вжиті в множині.

7. Немає жодної послідовності в перекладі ключових для Кантової філософії термінів «die Einbildung» (уява/виображення), «die Einbildungskraft» (сила уяви/сила виображення), «die Vorstellung» (уявлення), «die Vorstellungskraft» (сила уявлення).

У край важливій примітці у «Передмові» до другого видання «die Einbildungskraft» перекладено як «уява», а «die Einbildung» як «уявлен-

ня», проте відразу за кілька речень той самий термін «die Einbildung» вже перекладено як «уява» [Кант 2000: 36-37], а наприкінці книги «die Einbildung» знову стає «уявленням» [Кант 2000: 481]. Ба більше, «die Vorstellungskraft» також перекладено як «уява» [Кант 2000: 105], а буквально через одне речення «die Vorstellung» перекладено як «уявлення» [Кант 2000: 105], відтак «die Vorstellungskraft» знову перекладено як «уява» (KrV, B 400) [Кант 2000: 237; Кант 1998: 444]. Такий термінологічний хаос не просто спантеличує читача, а унеможливорює розуміння логіки вжитку ключових термінів у всьому тексті «Критики».

8. Дивує також те, що сам перекладач не дотримується рішень, логіку яких іноді пояснює в примітках. Приміром, у примітці № 10 [Кант 2000: 485] пояснюється, що словом «душевність» передається Кантове «das Gemüt», проте цей термін перекладено у цьому українському виданні Канта то як «душевність» [Кант 2000: 58], то як «душа» [Кант 2000: 60].

9. У В 3 Кант робить ключове розрізнення: «Erfahrung gibt niemals ihren Urteilen wahre oder strenge, sondern nur angenommene und komparative Allgemeinheit (durch Induktion)» [Кант 1998: 47]. В українському перекладі маємо: «досвід ніколи не дає своїм судженням істинної або строгої *загальності* – лише *умовну й відносну* (через індукцію)» [Кант 2000: 40]. Тут «angenommen» не має значення умовності, натомість означає «припущений», тобто йдеться про загальність, яку лише припускають доти, доки досвід її не спростує (тоді загальність припинить бути такою). А от переклад прикметника «komparativ» як «відносний» (у німецькій «відносний» – «relativ») раціонально пояснити дуже важко, адже означає він «порівняльний», тобто йдеться про загальність, якої досягають через порівняння явищ у досвіді, а не про відносність загальності, адже загальність не може бути відотною.

II. Синтаксис Канта

1. У В XXXI Кант пише:

«Denn irgend eine Metaphysik ist immer in der Welt gewesen, und wird auch wohl ferner, mit ihr aber auch eine Dialektik der reinen Vernunft, weil sie ihr natürlich ist, darin anzutreffen sein» [Кант 1998: 31].

В українському перекладі це речення перекладено так: «Адже якась метафізика у світі завжди була й, певно, буде надалі, а разом із нею – і діалектика чистого розуму, позаяк вона природно їй притаманна» [Кант 2000: 32].

Проблема, з якою відразу стикається перекладач, – значення розташованих поряд особових займенників «sie ihr», а також – яких іменників в попередніх частинах речення вони можуть стосуватися? Ми бачимо, що обидва особові займенники – жіночого роду, але другий з них у да-

вальному відмінку (ihr). Займенник «sie» відсилає тут до іменника жіночого роду «діалектика» (Dialektik), яка, тобто діалектика, є природною для іншого іменника жіночого роду в попередніх реченнях. Тут ми маємо два конкурентні варіанти. Діалектика чистого розуму є природною або для метафізики (Metaphysik), або для чистого розуму (reine Vernunft). Але ми маємо зважати на комплексний синтаксис цього речення, адже головним складно-підрядним реченням тут є:

«Denn irgend eine Metaphysik ist immer in der Welt gewesen, und wird auch wohl ferner ... darin anzutreffen sein».

Реченням-вставкою тут є:

«mit ihr aber auch eine Dialektik der reinen Vernunft, weil sie ihr natürlich ist».

Тепер погляньмо на те, як англійські перекладачі дали раду цьому питанню. Ось як це речення переклали автори останнього перекладу англійською мовою Пол Гаєр й Алан Вуд:

«For there has always been some metaphysics or other to be met with in the world, and there will always continue to be one, and with it a dialectic of pure reason, because dialectic is natural to reason» [Kant 1998a: 117].

Отже, в їхній інтерпретації займенник «ihr» стосується розуму, для якого природною є діалектика. Систематично це бездоганне рішення, адже джерелом діалектики за Кантом є саме розум. Ба більше, англійська мова, у якій немає граматичних категорій відмінку й роду, а отже, особові займенники не відмінюються, не дає можливості синтаксично відтворити «sie ihr», а вимагає експлікації їхнього значення.

І хоча українська мова, як і німецька, має відмінки, проте, на відміну від німецької, український іменник розум – чоловічого роду, а тому перекладач має також робити вибір: пов'язувати займенник «ihr» або з розумом (Vernunft), або з метафізикою (Metaphysik). І якщо синтаксично обидва варіанти можливі, то систематично «ihr» слід перекласти саме як «для розуму», адже лише розум має природу.

Отже, українській переклад цього комплексного речення має виглядати так:

«Адже якась метафізика завжди існувала у світі та, либонь, і надалі її можна буде в ньому надібати, але вкупі з нею й діалектику чистого розуму, бо діалектика є природною для розуму».

2. Уже в першому реченні ключового для дедукції категорій § 16, де Кант визначає базове поняття єдності апперцепції, стикаємося з помилкою, яка радикально змінює Кантову думку:

«*“Я мислю”* має *бути в змозі* супроводжувати всі мої уявлення; бо інакше в мені уявлялося б щось цілком не мислиме, іншими словами, уявлення було б або неможливим, або принаймні не було б для мене нічим» [Кант 2000: 105].

Оригінал:

«Das: *Ich denke*, muß alle meine Vorstellungen begleiten können; denn sonst würde etwas in mir vorgestellt werden, was gar nicht gedacht werden könnte, welches eben so viel heißt, als die Vorstellung würde entweder unmöglich, oder wenigstens für mich nichts sein» (KrV, B 131–132) [Kant 1998: 178].

Як бачимо, в українському перекладі з'явилася заперечна частка «не», яка в поєднанні з «нічим» утворює подвійне заперечення, а отже, цілковито змінює Кантову думку. Адже в німецькому оригіналі йдеться про те, що без супроводу «Я мислю» наших уявлень *вони були би для нас нічим*, тоді як в українському перекладі, навпаки, без такого супроводу уявлення все-таки було би для нас чимось (не було б для мене нічим = було би чимось). Іншими словами, оригінал Канта каже про необхідність «Я мислю» для будь-яких уявлень, тоді як український переклад стверджує протилежне. Ясно, що така помилка цілковито змінює напрямок Кантового аргументу в найважливішій частині книги.

3. Ще помилка в тлумаченні Кантового синтаксису також змінює зміст думки:

«Тут, отже, й слід шукати можливість синтетичних суджень і, оскільки всі троє містять джерела апіорних уявлень, ще й можливість чистих синтетичних суджень; мало того, на цих підставах вони стають навіть необхідними, коли потрібно отримати знання про предмети, які ґрунтуються виключно на синтезі уявлень» [Кант 2000: 136].

Оригінал: «Hierin wird also die Möglichkeit synthetischer Urteile, und da alle drei die Quellen zu Vorstellungen a priori enthalten, auch die Möglichkeit reiner synthetischer Urteile zu suchen sein, ja sie werden sogar aus diesen Gründen notwendig sein, wenn eine Erkenntnis von Gegenständen zustande kommen soll, die lediglich auf der Synthesis der Vorstellungen beruht» (KrV, B 194) [Kant 1998: 254].

З українського перекладу випливає, що предмети ґрунтуються виключно на синтезі уявлень, що є неприпустимим для Кантової трансцендентальної філософії твердженням, адже він аж ніяк не намагався довести, що предмети залежать від нашої пізнавчої активності, а саме це спадає на думку, коли читаєш український переклад.

В оригіналі ж маємо справу зовсім з іншою думкою. Дієслово «beruhen» Кант вживає в третій особі однини теперішнього часу (beruht), тоді як предмети він вживає в давальному відмінку множини (Gegenständen), а отже, однина «beruht» аж ніяк не може стосуватися предметів. Вона стосується пізнання (eine Erkenntnis), яке, втім, знову перекладено як «знання». Отже, цю частину речення треба перекладати так: «якщо має відбутися пізнання предметів, яке ґрунтується виключно на синтезі

уявлень». Отже, маємо справу з черговою помилкою, яка кардинально змінює зміст Кантової думки.

4. «У такий спосіб і є можливими апіорні синтетичні судження, коли формальні умови апіорного споглядання, синтез уяви і необхідну єдність її в трансцендентальній аперцепції ми [спів]відносимо з можливим емпіричним знанням узагалі» [Кант 2000: 137].

Оригінал: «Auf solche Weise sind synthetische Urteile a priori möglich, wenn wir die formalen Bedingungen der Anschauung apriori, die Synthesis der Einbildungskraft, und die notwendige Einheit derselben in einer transzendentalen Apperzeption, auf ein mögliches Erfahrungserkenntnis überhaupt beziehen» (KrV, B 197) [Кант 1998: 256].

Тут маємо справу з помилковим пов'язання вказівного займенника «derselben», який має стосунок не до єдності сили виображення (Einbildungskraft), а до єдності синтезу сили виображення. У даному разі єдність – властивість синтезу, у якому взаємодіють споглядання й категорії, а не сили виображення.

5. «Засади чистого розсудку — чи а пріорі конструктивні (як от математичні), чи лише регулятивні (як от динамічні) не містять лише, так би мовити, чисту схему для можливого досвіду» [Кант 2000: 185–186].

«Die Grundsätze des reinen Verstandes, sie mögen nun a priori konstitutiv sein (wie die mathematischen), oder bloß regulativ (wie die dynamischen), enthalten nichts als gleichsam nur das reine Schema zur möglichen Erfahrung» (KrV, B 296) [Кант 1998: 339].

У цьому уривку знову виникає відсутня в оригіналі заперечна частка «не». Конструкція «nichts als» означає «лише, виключно» або «не що інше, як», тобто Кант говорить, що засади чистого розсуду містять виключно чисту схему для можливого досвіду. З українського перекладу ж випливає, що вони можуть містити ще щось, крім чистої схеми – «не містять лише». В оригіналі ж цього взагалі немає.

6. «Що так само стоїть справа з усіма категоріями та отримуваними з них засадами, зрозуміло з того, що жодній з них ми не можемо навіть дати реальну дефініцію, себто пояснити можливість її об'єкта, не звертаючися негайно до умов чуттєвості, себто форми явищ, що нею, отже, категорії мають бути обмежені як своїм єдиним предметом» [Кант 2000: 187].

Оригінал: «Daß dieses aber auch der Fall mit allen Kategorien und den daraus gesponnenen Grundsätzen sei, erhellt auch daraus: daß wir so gar keine einzige derselben real definieren, d. i. die Möglichkeit ihres Objekts verständlich machen können, ohne uns sofort zu Bedingungen der Sinnlichkeit, mithin der Form der Erscheinungen, herabzulassen, als auf welche, als ihre einzigen Gegenstände, sie folglich eingeschränkt sein müssen» (KrV, B 300) [Кант 1998: 345].

В українському перекладі відносний займенник «welche» пов'язано з *формою* («нею») явища, яка обмежує категорії. Це, звісно, прямо суперечить Кантовій аргументації, адже застосування категорій обмежено *явищами*, а не *формою* явищ. Ба більше, категорії як чисті поняття розсуду разом із часом і простором як формами чуттєвості і становлять *форму явища* (хоча не є формою речей самих по собі). З українського ж перекладу випливає, що категорії як форма явища обмежені формою явища, що, звісно, не має жодного сенсу.

7. «За своїм походженням категорії не ґрунтуються на чуттєвості, на відміну від *форм споглядання*, простору й часу, отож, видається, допускають застосування, що поширюється на всі предмети чуттів» [Кант 2000: 190].

Оригінал: «Die Kategorien gründen sich ihrem Ursprunge nach nicht auf Sinnlichkeit, wie die Anschauungsformen, Raum und Zeit; scheinen also eine über alle Gegenstände der Sinne erweiterte Anwendung zu verstaten» (KrV, B 305) [Кант 1998: 359].

Тут Кант протиставляє категорії як чисті поняття розсуду, що не ґрунтуються на чуттєвості, просторові й часові як формам споглядання, а тому стверджує, що це може призвести до позірності, мовляв, категорії мають застосування, що поширюється понад всі (über alle) предмети чуттів, тобто нечуттєве застосування. В українському ж перекладі це протиставленні взагалі зникає, адже «über alle» помилково перекладено як «на всі», хоча прийменник «über» має тут значення «понад», а не «на».

8. «У ньому, отже, до емпіричного споглядання того самого суб'єкта застосована вже не лише спонтанність мислення, але й сприйнятливість споглядання, себто мислення мене самого» [Кант 2000: 251].

Оригінал: «In ihm ist also schon nicht mehr bloße Spontaneität des Denkens, sondern auch Rezeptivität der Anschauung, d. i. das Denken meiner selbst auf die empirische Anschauung ebendesselben Subjekts angewandt» (KrV, B 430) [Кант 1998: 466].

Тут Кант пише, що в положенні «Я мислю» застосовано вже не лише спонтанність мислення, а й рецептивність (сприйнятливість) споглядання, тобто мислення мене самого застосовано до емпіричного споглядання того самого суб'єкта. З українського ж перекладу випливає, що сприйнятливість споглядання є (себто) мисленням мене самого.

9. «Я називаю *трансцендентальним* усяке пізнання, що займається не стільки предметами, скільки нашим способом пізнання предметів, оскільки вони мають бути можливими a priori» [Кант 2000: 51].

Оригінал: «Ich nenne alle Erkenntnis *transzendental*, die sich nicht so wohl mit Gegenständen, sondern mit unserer Erkenntnisart von Gegenständen, so fern diese a priori möglich sein soll, überhaupt beschäftigt» (KrV, B 25) [Кант 1998: 83].

В перекладі не лише випущено слово «взагалі», що має стояти поряд із «займається» (якщо допускати, що воно тут виступає в адвербіальному значенні), але також цілком неправильно відбито підрядне речення: не «вони», а «він», тобто «спосіб пізнання», «повинен бути можливим а priori». Внаслідок цього думка Канта змінена на цілком протилежне, бо виходить, ніби предмети «мають бути можливими а priori», тоді як Кантів проєкт «трансцендентальної філософії» недвозначно стверджує, що трансцендентальне пізнання має справу з «нашим способом пізнання предметів», і саме цей спосіб «повинен бути можливим а priori». Тут ми маємо той показовий випадок, коли кантознавча і текстологічна компетенції просто необхідні для виконання перекладу. Справді-бо, в першому виданні «Критики» 1781 року це вже класичне формулювання Канта звучало так: «Я називаю *трансцендентальним* усяке пізнання, що займається не так предметами, як нашими поняттями а priori про предмети взагалі». Оригінал: «Ich nenne alle Erkenntnis *transzendental*, die sich nicht so wohl mit Gegenständen, sondern mit unsern Begriffe a priori von Gegenständen überhaupt beschäftigt» (KrV, A 11-12) [Kant 1998: 82]. Чому Кант так істотно змінив формулювання в другому виданні 1787 р., які мотиви спонукали його до цього, які змістові модифікації тягне за собою така зміна? – на всі такі та схожі питання в кантознавстві вже запропоновані певні відповіді та розв'язки. Не зупиняючись на цьому пункті докладніше, лише ще раз наголосимо на тому, що без відповідних компетенцій і цей пасаж, і непоодинокі інші місця виявляються у перекладі спотвореними.

Нарешті, слід констатувати також певну тенденцію до модернізації Кантової термінології, що безперечно може спантеличити сучасного читача. Усе-таки Кант був автором XVIII ст., тому коли він пише про «трансцендентальне вчення про метод» (KrV B 733), а в українському перекладі стоїть «трансцендентальна методологія» [Кант 2000: 405], то можна дійти до думки, мовляв, уже Кант був теоретиком методології. З іншого боку, коли Кант не без скепсису пише про «трансцендентальне вчення про душу [Seelenlehre]» (KrV B 403), спеціально увиразнюючи догматичний характер цієї доктрини, то український читач у цьому місці побачить лише «трансцендентальну психологію» [Кант 2000: 238], хоча в іншому місці Кант вживає поняття «психологія» [Psychologie] (B 401), яке, ясна річ, українською відбито знову як «психологія» [Кант 2000: 237].

Висновок

З одного боку, варто зазначити, що публікація 2000 року була певним набутком в тодішньому україномовному культурному середовищі, адже «Критика чистого розуму» вперше заговорила українською. Проте

з огляду на наведені термінологічні й синтаксичні помилки маємо, на жаль, негативно відповісти на порушене на початку запитання: мотивований читач, який хоче зрозуміти філософію Канта, не володіє німецькою мовою, а у своєму розпорядженні має лише український переклад, теоретичну філософію Канта за наявним українським перекладом зрозуміти не зможе через непослідовність перекладу ключових Кантових термінів, а також змістові помилки в тлумаченні його синтаксису, а подеколи навіть лексики.

Посилання:

- Кант, І. (2000). *Критика чистого розуму*. Переклад з німецької та примітки Ігоря Бурковського. Київ: Юніверс.
- Федорченко, Ю. (2009). «Kritik der reinen Vernunft» як трактат про метод (про можливість академічного перекладу «Kritik der reinen Vernunft» українською мовою). In *Sententiae*, 20 (1), 230–249.
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. Hrg. v. Jens Timmermann. Hamburg: Meiner.
- Kant, I. (1998a). *Critique of Pure Reason*. Translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge UP.

References:

- Fedorchenko, Y. (2009). «Kritik der reinen Vernunft» as treatise on method (on possibility of academic translation of «Kritik der reinen Vernunft» in Ukrainian). In *Sententiae*, 20 (1), 230–249.
- Kant, I. (2000). *Critique of Pure Reason*. Translated and edited by Ihor Burkovsky. Kyiv: Univers. [In Ukrainian]
- Kant, I. (1998). *Kritik der reinen Vernunft*. Hrg. v. Jens Timmermann. Hamburg: Meiner.
- Kant, I. (1998a). *Critique of Pure Reason*. Translated and edited by Paul Guyer and Allen W. Wood. Cambridge: Cambridge UP.

Іван Іващенко, Віталій Терлецький. Значимість перекладу для філософського образования (на прикладі українського перекладу «Критики чистого розуму» Іммануїла Канта)

В статті здійснено розгляд українського перекладу «Критики чистого розуму» (1781/87) Іммануїла Канта. Ми намагались відповісти на запитання, чи зміг український читач, мотивований розуміти аргументацію Канта, але не володіючий німецькою мовою, зрозуміти її, користуючись тільки наявним українським перекладом. Після перевірки адекватності послідовності перекладу термінології та правильності тлумачення дуже складного синтаксису, з яким користувався Кант, ми дійшли висновку, що Кантову аргументацію зрозуміти неможливо, якщо читати тільки наявний український переклад цього тексту. Відзначено, що неупридлимою умовою успішності професійного перекладу є довіра професійного колективу до того, як слід перекладати певні терміни певного автора, щоб у час обговорення

ний не могло возникнуть терминологической путаницы: как правило, недопустимо, когда для обозначения того же термина оригинала используют различные слова в языке рецепции оригинала. Перевод всегда является интерпретацией, а следовательно, читателю приходится интерпретировать интерпретацию, поэтому задача максимум для переводчика – по возможности сохранить смысловую многослойность оригинала, хотя достичь присущей оригиналу многослойности полностью, конечно, невозможно. Отмечено, что переводчиком классического философского текста должно быть исследователь, своими публикациями и исследованиями доказавший свою осведомленность как с текстом, который переводит, так и с традицией, к которой этот текст принадлежит. Все эти условия не были должным образом соблюдены в том случае перевода указанного труда Канта. По причине ряда непоследовательностей в наличном украинском переводе «Критики чистого разума», ошибок в толковании синтаксиса, а иногда даже лексики Канта читатель не сможет понять ключевые Кантовы термины.

Ключевые слова: перевод, терминология, толкование, аргументация, Иммануил Кант, «Критика чистого разума», философское образование.

Ivan Ivashchenko, Vitali Terletsky. The Significance of Translation for Philosophical Education (On the Example of the Ukrainian Translation of Immanuel Kant's Critique of Pure Reason)

The paper deals with the Ukrainian translation of Immanuel Kant's *Critique of Pure Reason* (1781/87). We tried to answer the question of whether the Ukrainian reader who is willing to understand Kant's argument but does not understand the German original would be able to understand it by using only accessible now Ukrainian translation of this text. After checking the adequacy of terminological patterns applied in the translation and the correctness of the interpretation of overly complex syntax used by Kant, we concluded that it is impossible to understand Kant's argument by reading only accessible now Ukrainian translation of this text. It is noted that an unavoidable condition for a professional translation's success is the professional community's agreement on how specific terms of a particular author should be translated so that there could not be any terminological confusion during discussions. It is unacceptable when different words in the original language denote the same term in the original. The translation is always an interpretation.

Consequently, the reader has to interpret the interpretation, so the translator's maximum task is to preserve the original meaning's multidimensionality as much as possible. However, it is, of course, impossible to achieve the multidimensionality inherent in the original completely. We concluded that the translator of a classical philosophical text should be a researcher who has proven his or her understanding of both the text he or she translates and the tradition to which this text belongs. All these conditions were not adequately met in the case of the translation of Kant's *Critique*. Due to many inconsistencies in the available Ukrainian translation of the *Critique of Pure Reason*, errors in the interpretation of the Kant's syntax, and

sometimes even Kant's vocabulary, the reader will not be able to understand the key Kant terms.

Keywords: *translation, terminology, interpretation, argumentation, Immanuel Kant, Critique of Pure Reason, philosophical education.*

Іван Іващенко, кандидат філософських наук, докторант в університеті Мартина Лютера (Гале, Німеччина)

Email: ivan.ivashchenko@yahoo.com

orcid: orcid.org/0000-0002-7146-6831

Ivan Ivashchenko, PhD in Philosophy, doctoral student at Martun-Luther-University Halle-Wittenberg, Germany.

Email: ivan.ivashchenko@yahoo.com

orcid: orcid.org/0000-0002-7146-6831

Віталій Терлецький, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник, відділ історії філософії України Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України

Email: terletsky.vm@gmail.com

orcid: orcid.org/0000-0003-3212-043X

Vitali Terletsky, PhD in Philosophy, Senior Researcher, Department of the History of Ukrainian Philosophy, H. Skovoroda Institute of Philosophy, the National Academy of Sciences of Ukraine

Email: terletsky.vm@gmail.com

orcid: orcid.org/0000-0003-3212-043X